

Jukka Partanen - Pielisen symposium 19.9.2008

Pohjois-Karjala joutui osaksi suurvaltapolitiikkaa talvella 1808, kun Venäjä hyökkäsi Suomeen painostaakseen Ruotsin mukaan Englantia vastaan suunnattuun kauppasaartoon, johon puolestaan Ranskan keisari Napoleon oli Venäjän sopimusteitse pakottanut. Helmikuussa syttynyttä Suomen sota onkin kutsuttu Napoleonin sotien sivunäytökseksi.

Tukholman näkövinkkelistä Pohjois-Karjala oli mitätön periferia, jolla ei ollut juuri mitään arvoa. Esimerkiksi edellisen sodan rauhanneuvotteluissa Värälässä vuonna 1790, Ruotsi yritti vaihtaa lähes koko PK:n maa-alueen huomattavasti pienempään Savonlinnaan ympäristöineen, joka silloin kuului Venäjään.

Ruotsi oli varustautunut sotaan heikosti. Sotasuunnitelman mukaan kenttäarmeijan tuli perääntyä Pohjanmaalle, josta kevään tultua edettäisiin takaisin etelään. Avuksi tulisivat tällöin selustaan jätetyt miehitetyt linnoitukset Viapori Helsingin ja Svartholma Loviisan edustalla sekä Etelä-Suomessa maihin nousevat ruotsalaisjoukot.

Ruotsin sotasuunnitelma kuivui kuitenkin kokoon jo varhain keväällä. Molemmat linnoitukset antautuivat lähes taisteluita venäläisille. Toisaalta Pohjois-Pohjanmaalla aloite siirtyi samaan aikaan ruotsalaisille Siikajoella ja Revonlahdella saatujen voittojen jälkeen.

Pohjois-Karjalassa, Pielisjärvellä, olivat pitäjäläiset pitäneet jo ennen sodan varsinaista syttymistä pitäjänkokouksen helmikuussa, jossa lupasivat puolustaa rajaa omin varoin. Kyse ei ollut varsinaisesti isänmaallisuuden puuskassa luvatausta toimesta, vaan rajan vapaaehtoisella puolustamisella oli tällä alueella jo pitkät perinteet. Toki talonpojilla oli myös ns. oma lehmä ojassa, sillä vastavuoroisesti he pyysivät päästä kuljetuksista ja eri sotilasrasituksista vapaaksi. Vastaavat pitäjänkokoukset pidettiin myös Ilomantsissa ja Kiteellä.

Kivääreitä ja ampumatarvikkeita Joensuusta ja Kuopiosta noutivat nurmeslainen talonpoika Olli Tiainen, ylioppilas Isak Stenius Lieksasta sekä ilomantsilainen Juho Kontturi. Tiainen kävi myöhemmin keväällä vielä pääarmeijassa Pohjois-Pohjanmaalla ylipäällikkö Klingsporin luona, joka nimitti Tiaisen talonpoikien päälliköksi 5 pitäjään ja nimitti hänet rajakapteeniksi. Nimityksen antoi siis Klingspor, eikä Savon prikaatin päällikkö Cronstedt, kuten aiemmin on luultu.

Sota ei aluksi ulottunut Pohjois-Karjalaan. Venäläiset eivät katsoneet tarpeelliseksi lähettää hyökkäysjoukkoja Sortavala-Kuopion tien suunnassa. Maakunnasta koottu säännöllinen joukko-osasto, Karjalan jääkäriosasto, oli viety jo maaliskuussa pääarmeijan yhteyteen. Keväällä venäläiset sijoittivat 600 ratsumiestä Sortavalaan suojaamaan Venäjän aluetta mahdollisilta aseistautuneiden talonpoikien hyökkäyksiltä. Sortavalan osastoa johti kenraalimajuri Ilja Ivanovits Alekseev. Tosiasiassa talonpojat Pohjois-Karjalassa pysyivät vielä rauhallisina kotiseuduillaan.

Tilanne kuitenkin muuttui kesän alussa. Savon Prikaati eversti Sandelsin komennossa ehti vallata lähes koko Savon alueen, kunnes se venäläisten toisen hyökkäysvaiheen jälkeen asettui aseisiin Kuopion pohjoispuolelle Toivalan salmen taakse. Pohjois-Karjalasta tullut maantie yhtyi Savon tiehen juuri Toivalassa.

Juuri tätä tietä piti kenraali Alekseevin käyttää hyväkseen, kun hän sai heinäkuun alussa käskyn edetä Sortavalasta Kuopion suuntaan. Alekseev levitti maakuntaan aluksi julistusta, jossa heidän tulonsa vakuutettiin olevan vain rauhanomainen läpimarssi. Alekseev ylitti rajan Pälkjärvellä 16.7.

ja marssi rauhassa Pielisjoelle silloiseen Joensuun kylään, jonne hän saapui 6 päivää myöhemmin. Yhden eskadroonan hän sijoitti Kiihtelysvaaraan varmistamaan toista Pielisjoelle menevää tietä.

Joensuussa Alekseeville valkeni karumpi todellisuus. Tiedustelutiedot, joita etupäässä hänelle toimittivat maakunnan ortodoksiset papit Ilomantsissa ja Liperin Taipaleessa, kertoivat levottomista ja aseistetuista talonpojista, joita vilisi koko joen pohjoispuolinen alue. Eritoten pielisjärveläisten kerrottiin olevan äärimmäisen vihamielisiä. Lisäksi tuli huhu, jonka mukaan peräti 14 000 sotilasta oli tulossa Kuopion suunnalta Kaarle-herttuan johdossa.

Tieto Alekseevin etenemisestä saavutti tietysti myös Sandelsin Toivalassa. Kun hänellä ei ollut mahdollisuuksia lähettää joukkoja Alekseevia vastaan, hän organisoi vastarinnan talonpoikien varaan. Kaikille siviilivirkamiehille lähti käsky auttaa tarpeen niin vaatiessa alueen puolustuksessa. Liperin ja Pielisjärven talonpoikia organisoimaan Sandels lähetti upseerin ja aliupseerin, joiden tehtävänä oli muun muassa opettaa talonpoikia hämäämään vihollista erilaisin tavoin. Esimerkiksi myöhemmin Olli Tiaisen kekseliäisyyden tiliin laitetut valekanuunat ja talonpoikien naamioinnit näyttämään oikeilta sotilailta, olivat itse asiassa Sandelsin ideoita. Viikkoa myöhemmin nämä upseerit toivat talonpojat aseisiin Pielisjoelle Joensuun kohdalle ja Enon Kaltimoon.

Viimein Sandels saattoi lähettää Pohjois-Karjalaan Savon taisteluissa kunnostautuneen majuri Carl Wilhelm Malmin, joka toi komppaniansa Joensuuhun. Sandels käski Malmin järjestää talonpojat oman komppaniansa yhteyteen. Pian Malm Joensuussa ja Olli Tiainen Kiihtelysvaaran tiellä Mönninvaarassa karkottivat venäläiset lyhyiden taistelujen jälkeen Tohmajärvelle saakka ja jo elokuun 1. päivänä Alekseev peräännytti joukkonsa Pälkjärvelle saakka.

Alekseev arvioi vastassaan olevan voiman peräti 7000 mieheksi, kun todellisuudessa Malmilla oli käytettävissään vain 250 sotilasta ja noin 400 talonpoikaa – siis 10 kertaa arveltua vähemmän. Talonpojat olivat pääasiassa suur-Ilomantsin alueelta ja Liperistä. Tiaisen johtamat talonpojat jäivät aseisiin Pielisjoelle. Saatuaan vahvistuksia Alekseevilla itsellään oli komennossaan noin 1300 miestä.

Malm hyökkäsi Sandelsin käskyttämänä Pälkjärvelle, jossa käytiin 10. elokuuta Pohjois-Karjalan merkittävin taistelu. Taitavalla saarrostusliikkeellä Malm onnistui lyömään Alekseevin joukot perusteellisesti. Malmin kokonaistappiot olivat 55 miestä, joista talonpoikia oli 24. Venäläisten tappiot olivat 126 miestä.

Tappion kärsinyt Alekseev joutui syrjään ja hänen tilalleen keisari nimitti ruhtinas Mihail Petrovits Dolgorukin. Ensimmäisten tiedustelutietojen mukaan häntä vastassa oli 1500 sotilasta ja 5000-6000 talonpoikaa. Lopulta Dolgorukille viestitettiin vastassa olevan peräti 10 000 vihollista. Dolgoruki pelkäsi saarrostusta ja jäi odottamaan Ruskealaa vahvistuksia, joita oli lähetetty Viipurista ja Aunuksesta. Dolgorukin joukkojen vahvuus elokuun lopussa kohosi 5000 mieheen. Lisäksi Kuopiosta oli lähetetty runsas 600 miestä käsittävä osasto.

Tällä voimalla Dolgoruki aloitti etenemisen Ruskealasta vihdoin 26.8. ja saapui rauhassa Tohmajärvelle samana iltana. Täällä Dolgoruki antoi julistuksen, jossa vakuutettiin venäläisten rauhallisista aikeista. Käytännössä tätä toteutui hyvin, sillä esimerkiksi syksyllä kaikki tietoon tulleet vääryydet korvattiin sen venäläisen upseerin varoista, jonka joukkoon vahingon tekijät olivat kuuluneet. Toki korvattavaa sotajoukkojen jäljiltä jäi vielä sodan jälkeenkkin

Majuri Malm oli nostattanut Kiteen seudun talonpojat aseisiin, jotka puolustautuivat nimismies Löwenmarkin johdossa Puhoksessa, mutta joutuivat eversti Rodion Gerngrossin joukkojen lyömäksi. 16 talonpoikaa, mukaan luettuna nimismies, jäivät vangiksi.

Ilomantsilaiset talonpojat viivyttivät venäläisiä Tohmajärven pohjoispuolella Vatalassa, sekä viimein Tuupovaaran Konnunniemessä, mutta samainen Gerngross pystyi hajottamaan helposti talonpoikien joukot. Gerngross sai nyt Dolgorukilta tehtäväksi edetä Pielisjoen yli Enon Kaltimoon ja yrittää saartaa Malm Joensuuhun Täällä jokea puolustivat Tiaisen pielisjärveläiset talonpojat. Aiemmin lähes täysin tuntemattomassa 3 päivää kestäneessä Pielisjoen ylimentaistelussa syyskuun 2, 3 ja 4. päivinä venäläiset ajoivat talonpojat lopulta pakosalle. Malmin motitusyritys sen sijaan epäonnistui, majurin peräännyttyä sitä ennen Liperin Viinijärvelle.

Täällä sotaväki jopa maksoi Tiaisen miehille siitä, että nämä vartioivat Höytiäisen ja Viinijärven kannasta. Tässä vaiheessa Tiaisen joukkoihin liittyi ylioppilas Isak Stenius, joka elokuun loppupuolella oli pitäjänkokouksen lähettämänä käynyt Sandelsin puheilla Toivalassa. Sandels käski Steniuksen liittyä Tiaisen joukkoihin.

Dolgoruki marssi päävoimineen Joensuusta Savon rintamalle syyskuun lopussa. Maakunnan ylimmäksi virkamieheksi, käskynhaltijaksi, hän asetti kollegioasessori Otto von Fürstenbergin, mutta säilytti käskyvallan itsellään. von Fürstenbergin tärkein tehtävä oli rauhoittaa maakunta, toisin sanoen saada Tiaisen joukot luopumaan aseistaan.

Fürstenberg kääntyi Karjalan ylisen tuomiokunnan tuomarin Henrik Erwastin puoleen, mutta hän ei halunnut lähteä rauhoittamaan Tiaisen joukkoja. Erwast kertoi talonpoikia olevan vain 300, ja että he olivat harmittomia. Tämän lisäksi Erwast väitti joukon koostuvan pääosin irstailijoista, heistä pahimpana Tiainen itse. Mainittakoon, että sodan jälkeen kerrottiin, että muuten sävyisiä Tiainen olisi sodan aikana ollut nimenomaan raaka ja hillitön.

Samaan aikaan venäläiset saivat tiedustelutietoja, jossa kerrottiin Tiaisen joukkojen aikovan hyökätä heidän huoltokuljetustensa ja makasiiniensa kimppuun. Tätä estämään Dolgoruki lähetti Savon rintamalta eversti Gerngrossin Joensuuhun, jossa hänen tuli koota osasto ja sen avulla hajottaa Tiaisen joukot. Gerngross kokosi osastoonsa jalkaväkeä, rakuunoita ja kaksi tykkiä, yhteensä 575 miestä, ja lähti Joensuusta kohti Enon Ahvenista 5.10.

Ahvenisella talonpoikaisjoukkoja johti nyt ylioppilas Isak Stenius, jolla oli käytettävissään vain noin 100 pielisjärveläistä. Tiainen oli siirtynyt Nurmeksen miesten kanssa varmistamaan Kaavin-Nurmeksen tietä, ja oli sen jälkeen laskenut miehensä kotiseudulleen.

Gerngross saapui joukkoineen Ahvenisen salmen etelärannalle illalla 6.10. Talonpojat ottivat heidät vastaan muutamilla laukauksilla ja asettuivat salmen pohjoisrannalle kaivettuihin aseisiin. Talonpojat pitivät yllä kivääriltä koko yön venäläisten varustautuessa virran ylitykseen keräämällä puutavaraa lauttoja varten. Aamulla venäläiset avasivat tulen ketjussa rannalta sekä tykeillä kahdelta niemeltä. Talonpojat eivät kestäneet tulitusta vaan perääntyivät Kelvän kylän lähelle Vornalle saakka. Perääntyessään he murrostivat tien kivillä ja kaadetuilla puilla.

Venäläiset ylittivät Ahvenisen salmen rauhassa ja etenivät Haapalahdelle, jossa rakensivat hävitettyä siltaa koko seuraavan yön. Seuraavana päivänä, 8.10. Gerngross otti joukostaan noin 50 miestä ja lähti tämän joukon kanssa polkuja myöten saavuttaakseen talonpojat. Loput joukostaan hän jätti raivaamaan murroksia tieltä.

Illalla Gerngross saapui Vornan puretulle sillalle, jonka takana olevalle kukkulalle Stenius oli ryhmittänyt joukkonsa. Talonpojat avasivat tulen, jolloin Gerngrossin alta ammuttiin hevonen ja hänen miehensä suojautuivat kivien taakse. Gerngross pelkäsi saarrosta ja lähetti puolet miehistään 300 metriä taaksepäin tien mutkaan. Ammuntaa illan pimeydessä virran yli kesti kolme tuntia. Lähellä puolta yötä Gerngrossin avuksi saapui loput hänen osastostaan majuri Mihail Boborikinin komennossa. Hän asetti välittömästi tykit aseisiin lähelle siltaa, jonka jälkeen venäläiset ryhtyivät niiden tulen suojassa korjaamaan siltaa. Kaksi tuntia myöhemmin Boborikin teki puolikkaan komppanian turvin rynnäkön ja valtasi Steniuksen asemat. Rynnäkön aikana talonpojat pakenivat asemista, osan jättäessä varusteensa ja aseensa. Osa talonpojista oli paennut jo ennen rynnäköä.

Gerngross eteni Kelvän kylään, josta lähetti majuri Boborikinin mukanaan eskadroona rakuunoita ja 60 jalkamiestä tiedustelemaan Vuonislahden suuntaan. Noin kaksi kilometriä ennen Jauhiaisensalmea Boborikin hajotti talonpoikien jälkijoukon ja eteni salmelle. Täällä hän huomasi sillan poltetuksi, jonka jälkeen hän palasi Kelvän kylään. Stenius sai Vuonislahdelle avuksi 400 pielisjärveläistä, ja päätti seuraavana päivänä käydä vihollisen kimppuun sen takapuolelta.

Steniuksen suunnitelma kuitenkin raukesi, sillä Gerngrossilla oli muonavaroja enää yhdeksi päiväksi ja Dolgorukin käsky palata takaisin Joensuuhun. Hän aloitti paluumarssin Kelvästä kohti Joensuuta aamulla 10.10. Gerngrossin vetäytyminen oli yllätys Steniukselle, eikä hän joukkoineen kyennyt saavuttamaan venäläisiä, jotka menivät virran yli Ahvenisella vielä samana iltana. Joensuuhun Gerngross saapui kaksi päivää myöhemmin.

Ahvenisella ja Vornassa käydyt useita tunteja kestäneet laukaustenvaihdot eivät tuottaneet juurikaan tappioita. Venäläiset menettivät kaatuneina kaksi rakuunaa, yhden jalkamiehen sekä kaksi hevosta. Stenius menetti vain yhden miehen, joka jäi vangiksi. Tappioiden pienuuteen vaikutti osaltaan se, että tulitaisteluja käytiin verrattain pitkältä matkalta, eikä sen aikaisten aseiden kantomatka ja teho ollut riittävä. Gerngrossin retken alkuperäinen tarkoitus rangaista ja tuhota pielisjärveläiset talonpoikaisjoukot ei toteutunut, sillä Nurmeksesta palannut Olli Tiainen otti joukot jälleen komentoonsa ja asettui entisiin aseisiin Enon Ahvenisen salmelle.

Furstenberg yritti vielä lokakuun lopussa kirjeitse saada Tiaista luopumaan aseistaan luvaten tälle samanlaisen päällikkyyden kuin hänellä jo oli. Toisella puolen Sandels kehotti Tiaista ja Steniusta jatkuvasti vastarintaan, viimeisen tällaisen kehotuksen hän lähetti marraskuun lopussa.

Tässä vaiheessa Tiainen sai joukkoineen vastustajia myös oman kansansa joukosta. Talonpojat nimittäin vangitsivat kaikki Enon suunnalla liikkuneet ja uhkasivat polttaa Enon pappilan ja koko Ahvenisen kylän, mikäli Enon kappalainen edelleen veljeilesi venäläisten kanssa.

Lopullisesti suhde muuhun väestöön kiristyi sen jälkeen kun Tiainen miehineen oli 7.11. ryöstänyt käskynhaltija Furstenbergin ja kuljettanut hänet päämajaansa Ahveniselle. Osa pelkäsi nyt muun muassa sitä, että venäläisten lupaamat korvaukset kuljetuksista jäisivät maksamatta. Venäläiset etsintäkuuluttivat Tiaisen ja hänen miehensä, luvaten Tiaisesta 500 ja muista kapinallisista 200 ruplan palkkion.

Kaksi viikkoa myöhemmin eversti Gerngross varusti jälleen rankaisuretkikunnan tuhotakseen Tiaisen joukot lopullisesti. Tiainen laski miehensä kotiin ja vapautti vankinsa 23.11. Varsinaiset sotatoimet Pohjois-Karjalassa olivat päättyneet.

Suomen sota Pohjois-Karjalassa oli paljon monitahoisempi kuin aiemmin on ymmärretty. Kuten edellä kuultiin, Savon Prikaatilla, siis eversti Sandelsilla oli huomattavan suuri vaikutus talonpoikaiseen sodankäyntiin Pohjois-Karjalassa. Ilman tätä vaikutusta talonpoikainen vastarinta olisi todennäköisesti jäänyt hyvin vähäiseksi.

Aseistautuneet talonpojat sitoivat venäläisiä joukkoja erittäin suuren määrän. Tähän oli ennen muuta syynä venäläisten saamat liioitellut tiedustelutiedot. Voidaan sanoa, että venäläiset suorastaan pelkäsivät pielisjärveläisiä talonpoikia, mikä vaikutti heidän ratkaisuihin.

Etenkin venäläisten lähteiden mukaan talonpoikaisjoukot näyttäytyvät ajoittain vähemmän urhoollisina. Onkin totta, että myöhäisemmät kansantarinat ovat liioitelleet suuresti Olli Tiaisen joukkojen taitoa, tai sitä, että hänen joukoillaan olisi kautta koko sodan ollut vankkumaton kansan tuki takanaan.

Sodan aikana Pohjois-Karjalassa käytiin taisteluita ja kahakoita sellaisissa paikoissa, joita ei aiemmin ole juurikaan tiedetty. Vastaavasti ainakin kolmessa paikassa (Tohmajärvellä, Vuonislahdessa ja Kaavilla), jossa väitetty taistelu on käyty, ei sitä todellisuudessa tapahtunut. Viimeksi on ollut esillä Kaavin Melttusvirran taistelu, jonka 200-vuotispäivää kaavilaiset juhlivat vuolaasti viime sunnuntaina. He eivät ole tahtoneet uskoa uusia tutkimustuloksia oman taistelunsa olemattomuudesta, vaan seisovat entisen tulkinnan takana. Heidän mielestään kirjalliset lähteet eivät kerro totuutta, vaan kun asiasta on luulöytöjä ja kansantarinoita, täytyy tapahtunut olla totta.

Tässä tapauksessa on todettava, että luulöydöt voivat olla aivan miltä ajalta tahansa – niitä ei ole tutkittu. Kansantarinat puolestaan ovat yksi epäluotettavimmista lähteistä mitä historiantutkija joutuu käyttämään. Itse asiassa tämän tapauksen kansantarinan ensimmäinen versio on 1870-luvulta, eikä siinä mainita mitään taistelua. Tarinaan on siis myöhemmin kudottu hienommalta kuulostava taistelu.

Tohmajärveläiset ja vuonislahtelaiset ovat suhtautuneet uuteen tilanteeseen maltillisemmin. Vaikka muistomerkkien alkuperäinen tarkoitus on kyseenalaistettu, ei niiden merkitystä Suomen sodan muistomerkkeinä voida koskaan poispyyhkiä.